

БЪЛГАРО-РУСКИ ОТНОШЕНИЯ – ПОЛИТИКА И ДИПЛОМАЦИЯ

проф.д-р Нина Дюлгерова

През XIX в. възстановяването на българската държавност е кулминация в прекрояването на балканската геополитическа карта. Тя е извоювана със саможертвата на българските въстаници през 1876 г. и с кръвта и героизма на руските, украинските, белоруските, румънските и финландските войници през 1877-1878 г. Въпреки несправедливите решения от Берлин 1878 г., активността на България в балканската регионална система през следващите десетилетия я превръща в един от основните фактори от сложната и динамично изменяща се конфигурация в Европейския югоизток. Световните катаклизми от XX в., както и кардиналните промени в началото на XXI в., не подминават българската държава. Съществена част от нейната история, политика и дипломация е Русия, чието място и роля в балканските, респективно българските, процеси нееднократно се оспорват, политизират, а нерядко и елиминират.

Оценъчната характеристика на двустранните отношения не може да излезе извън рамките на историко-философската рефлексия на миналото, която предопределя и резултатите на почти всеки анализ от последното десетилетие на XX в. Отсъствието на политическа цензура, както и емоционалните пристрастия на голям брой автори, подчинени в повечето случаи на политическата конюнктура, очертават субективните параметри на изследванията.

Поредната годишнина от старта на българо-руските дипломатически отношения е благоприятна възможност отново да се актуализират въпроси от миналото, както и да се очертаят алтернативите пред два от най-активните участници в регионалните и глобалните събития, които имат общо минало, но са все още с изграждащо се бъдеще.

През последното десетилетие дискусиите за българо-руските отношения в контекста на световните процеси неизменно се концентрират

около два въпроса, които са част и от политико-дипломатическата проблематика и лексика. Първият е свързан с термина “окупация”, използван като оценка на различни периоди от българо-руската история. Вторият е ориентиран към отношенията малка-голяма държава, чието проследяване през призмата на двустранните контакти и резултатите от тях, определя тяхната специфика и увеличава възможностите за обективност на анализа.

*

*

*

Терминът “окупация” е съществена част от оценъчната характеристика на Временното руско управление 1878-1879 г. в Княжество България, както и за периода октомври 1944 – февруари 1947 г. И проблемът не е в понятието, колкото в неговата съдържателна част, по-точно нюанси. Тази дума има силен негативен заряд, който априори определя и отрицателната оценка на изследваните процеси. Окупационният период е неизменна част от следвоенното регулиране на междудържавните отношения в съответния регион. Универсално и неизменно е значението на понятието “окупация” – “...задържане на територия и контрол върху нея”*. Доколко обаче то трябва еднозначно да се използва като определение за последната четвърт на XIX в., или за средата на XX в.? Няма ли компоненти, които да диференцират процесите и същевременно да разкрият съдържателните различия, ориентирани не към промяна на термина, а към неговото прилагане с адекватно значение? Къде са общите черти и къде са различията в руската окупация на България през XIX и през XX в.?

Общото в двата периода е в обстоятелството, че всяка една от окупациите е предварително договорена с останалите велики сили след успешни за руската държава военни действия. Временното руско управление е част от Сан-Стефанския прелиминарен договор от март 1878 г., която с промяна в сроковете (от две години то е ограничено до девет месеца) е потвърдена от държавите от “европейския концерт” през юни с.г. в Берлин, Съветската окупация е резултат от договореността между трите големи

---

* The Penguin English Dictionary, p. 631

държави (СССР, Великобритания, САЩ) в периода на Втората световна война, чиито конкретен израз е съглашението за примирие с България, подписано на 28 октомври 1944 г. Контролът върху процесите в българската държава се осъществява от Съюзната контролна комисия, в която има представители на Лондон и на Вашингтон. И ако общата окупационна рамка на българските територии отговаря на юридическите критерии на международното публично право, то различията в посочените исторически периоди са обвързани не само със спецификата на епохата и нейните участници. От съществено значение са резултатите от руската и съветската окупации за България, което предопределя и мястото на държавата в Европейския югоизток през XIX и XX в.

Периодът на Временното руско управление за България преминава под знака на коренните промени във всички сфери на обществения живот, с които се поставя основата на българската държавност. Изграждането на институциите на местната и централната власт, формирането на армията, както и приемането на Търновската конституция, очертават държавно-правните параметри на де юре трибутарното, но де факто суверенно българско Княжество. Този еволюционен процес води началото си от руския окупационен период, през който ограничителните клаузи на Берлинските решения започват постепенно да се нарушават. Доказателство за това е прогресивната за своето време българска конституция, в която ярко прозира стремежът към еманципация спрямо сюзерена – Османската империя. Както този документ, така и поредицата от самостоятелни стъпки на княза и българските кабинети през следващите десетилетия в икономически, политически и военен план, засилват формалния характер на зависимостта от турския султан. Установяването на дипломатически отношения с великите сили и съседните държави стартира на 7 юли 1879 г. с връчването на акредитивните писма от руския дипломатически агент А.П. Давидов на българския княз Александър Батенберг. С него се поставя началото на активното включване на българските политици и дипломати в

многообразните и многопластови взаимоотношения в Европейския югоизток, които се развиват в контекста на установеното в Берлин балканско статукво. Поредицата от политически акции, дипломатически демаршове и военни операции през последната четвърт на XIX - началото на XX в. оформят Княжеството като един от основните фактори в Източния въпрос. В периода до Балканските войни 1912-1913 г. България се првърща в модерна и просперираща държава, с голяма територия (след Съединението на Княжество България с Източна Румелия), с бързо изграждаща се инфраструктура, с голяма и добре обучена и въоръжена армия.

Естествено е, че градивният процес в Княжеството, е неизменно съпроводен от негативите на руското имперско самочувствие, арогантността и незначителното на българския стремеж към самоутвърждаване като самостоятелна политическа единица. Именно през десетилетието след Освобождението на България се изгражда тази двустранна емоционална рефлексия на руското очакване за безкрайна благодарност и доброволна безропотна зависимост и на българската инерция за безкористна помощ и безнаказаност в двустранните отношения и действия, която търпи своя съкрушителен крах едва в периода след Студената война.

За разлика от позитивните за България резултати от Временното руско управление, съветската окупация от средата на XX в. е част от друга тактика и стратегия. Втората световна война преминава под знака на световната борба срещу хитлеро-фашизма, но също така определя и основните сили и ориентири в следвоенното противопоставяне. В битката между тримата Големи (СССР, Великобритания, САЩ) предлаганите варианти, различията в дискусиите, както и взетите решения са изцяло подчинени на развитието на военните действия. Постъпателното и победоносното придвижване на съветската армия на запад предопредели геополитическото прекрояване на европейската карта. С рухването на Третия райх Потсдамската конференция 1945 г. се оказва логична кулминация на военно-политическото превъзходство на Москва, чиито конкретен израз е поставянето на Централна

и Югоизточна Европа под съветски военно-политически и идеологически контрол.

Част от източния блок е и България, в която в периода до подписването на Парижките договори от февруари 1947 г., се подготвя драстичната промяна на системата. За близо две години и половина се извършва коренна трансформация на обществото, в която преобладава деструктивния елемент. Физическото ликвидиране на представители на политическия и финансовия елит на царска България и на опозицията, постепенното елиминиране на професионалистите във всички области, както и налагането на съветския политико-икономически и идеологически модел, превръщат България в един от верните сателити на Съветския съюз. Периодът след октомври 1944 г. налага силовият метод за убеждаване и утвърждаване на съветската парадигма, която се превръща в една от двете страни на биполярния модел на Студената война. Както в България, така и в останалите държави от социалистическия блок, Москва налага държавно-партийния принцип на унификацията и подчинението.

Съветската окупация връща българското общество десетилетия назад. Разликата с руската окупация след юни 1878 г. е голяма. Последната четвърт на XIX в. независимо от неоспоримата роля на Русия във военния разгром на Османската империя, нейното място и роля в балканските процеси, респективно българските, постоянно е поставяно под съмнение, с оглед големия броя политически играчи в Източния въпрос и техните различни възможности. Това позволява на българското общество в конкурентни условия да се развива и модернизира. След Втората световна война обаче всичко се свежда до затваряне в системата, което ограничава възможностите и свежда до минимум вариантите за развитие и просперитет.

*

*

*

През 125 годишното съществуване на съвременната българска държава отношенията ѝ с Русия не могат да бъдат вместени в руслото на традиционно ориентираните към едностранна зависимост отношения “малка-голяма”

държава. В контекста на политико-дипломатическата практика на двустранните контакти съществуват многобройни доказателства за нарушаване на наложилите се стереотипи. Те преминават почти винаги под знака на емоционалните пристрастия, без отказ от известна доза циничния практицизъм.

Доказателство за подобен подход е Съединението на Княжество България с Източна Румелия 1885 г., който е самостоятелен акт на българското общество. Геройски защитено в сръбско-българската война през ноември с.г., това събитие се превръща в триумф не само на българската армия, но и на българския княз Александър Батенберг. Неприязънта на руския император Александър III към него, инспирирана и от руските дипломати в Княжеството, довеждат до съдбоносни решения, които променят коренно ситуацията в България и на Балканите за десетилетие напред. Отказът на руския император да потвърди възстановяването на княза на българския престола след неуспешен преврат в Княжеството води до неговата абдикация и до началото на поредната източна криза, известна като “българската” криза. Резултатите от нея са не само избора на княз Фердинанд Кобург Гота за княз на България, но и десетгодишното прекъсване на българо-руските дипломатически отношения.

Управлението на Ст. Стамболов и К. Стоилов в края на XIX в. са най-успешните за икономическия просперитет и външнополитическите акции на Княжество България. През този период не само се модернизира българската икономика, но с успешно лавиране между великите сили и балканските съседи, се постигат съществени успехи в защитата на българските национални интереси в балканските провинции на Османската империя. Освен това обаче се наблюдават и процеси, които разкриват специфични моменти в българо-руските отношения.

Общозвестен факт е, че Руската империя в края на XIX и началото на XX в. няма сериозни икономически позиции и интереси в Европейския югоизток, респективно България. Тя не може да конкурира

западноевропейските държави, сред които по темпове на развитие и активност в региона се открояват Германия и Австро-Унгария. Засилващата се финансова зависимост от Берлин и Виена обаче не предопределя политическата подчиненост и съобразяване на София с техните предпочитания във вътрешнополитически план. Пример за нарушаване на универсалния принцип, че икономиката определя политика са събитията, свързани с оставката на кабинета на К. Стоилов (януари 1899). Както избора на правителството Д. Греков, така и последвалите го кабинети на Т. Иванчов са съпроводени с активни консултации за политически рокади и партийни варианти. Те обаче не се осъществяват с дипломатическите представители на Германия и Австро-Унгария, а много активно се провеждат с руския дипломатически агент Гр. Бахметиев.

Този изненадващ, неписващ се в дипломатическите стандарти, факт не може да бъде обяснен с личността на руския имперски представител. Напротив, Бахметиев като поддаваща се лесно на манипулации фигура, е удобен за българските политици медиатор за прокарване в Петербург на изгодни за Княжеството информации и мнения. По вероятно обаче е, че засиленият интерес на София към руското мнение е свързан с важен за българските външнополитически планове факт. Организираната по инициатива на Русия международна конференция за мир (18 май-29 юни 1899) е добра възможност за утвърждаването на България като равноправен член на европейската общност. Независимо от строгите и ограничителни инструкции на руския външен министър М.Н. Муравъов, благодарение на упоритите и последователни усилия на българския премиер Д. Греков пред Муравъов и на посланика в Цариград Ив. Зиновиев пред турския султан, българската делегация участва в Хагската конференция. Нещо повече, тя подписва наравно с независимите държави документите, приети от международния форум. Тази непоследователност на руската позиция спрямо България, която е сложна комбинация от защита, но също така и дистанциране, даже понякога отказ от София и предпочитания най-вече към

Белград, е в непосредствена връзка с конюнктурните, но най-вече със стратегическите интереси на Руската империя, а по-късно и на Съветския съюз.

Битката за получаване на султанския документ (берат) за Скопската епархия между българи и сърби, която продължава пет години (1897-1902) завършва с избора на митрополит Фирмилиан, което е успех за Белград. Силната и недвусмислена подкрепа, която дава руския посланик в Цариград Ив. Зиновиев, поставя началото на сръбската църковна, последвана от политико-военна, офанзива на Сърбия, която създава благоприятни условия за бъдещето прекрояване на балканските граници.

Руското залагане на сръбската карта в надпреварата за влияние в Европейския югоизток не е пречка за Петербург няколко години по-късно да участва активно в друга конфигурация, в който залогът е българския суверенитет. Босненската криза 1908 г. е последната източна криза преди Балканските войни 1912-1913 г., която за пореден път променя наложеното в Берлин 1878 г. балканско статукво. Обявяването на българската независимост, последвано от анексията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария през септември 1908 г., предизвиква многобройни дипломатически совапки и политически сделки. Стига се дори до опасност от българо-турски военен конфликт, който е предотвратен с намесата на Петербург. Руското предложение за регулиране на проблема чрез финансови рокади с турския дълг към Петербург решава въпроса в полза на българския суверенитет.

Във всеки един от посочените примери нестандартните или позитивни реакции и решения не излизат извън рамките на конюнктурния интерес или традиционната политика. Не е без значение и обстоятелството, че в периода между руско-турската война 1877-1878 г. и Първата световна война, процесите в Европейския югоизток набират голяма скорост, а участието на балканските държави в тях, е много активно и като цяло непредсказуемо. Това оформя и нестандартна ситуация, в която великите сили в повечето

случаи вървят след събитията, вместо да формират и контролират тяхното развитие.

Това не променя основния императив в българо-руските отношения, който очертава техните политико-дипломатическите параметри и през следващите десетилетия. Общите славянски “парадигми” – език, религия, душевност, са съществена част от политическите планове, действия и решения. Перманентно експлоатираната от политическия елит на двете държави идея за обща принадлежност към славянския свят, както и периодично актуализираната тема за православната общност, създават благоприятни условия за разширяване и задълбочаване на българо-руските отношения, но също така и за излизане извън рамките на стандартното решение. Типичен пример е фактът, че и в двете световни войни България е противник на Русия, но нито един войник не се бие на източния фронт. По този въпрос е писано доста, но едва ли може да се намери адекватния отговор на подобен феномен. Освен да се търсят причините в славянската душевност, българската благодарност, политическото благоразумие?

До 90-те години на XX в., независимо от общественно-политическите катаклизми и трансформации в българското и руското общества през целия век, инерцията на имперското поведение, в чиито планове България заема стабилното място на послушен и като цяло отзивчив играч в Юго-източна Европа, както и тази на българските политици, търсещи в суперсилата изгода, закрила и подкрепа, е традиционна и последователна. Краят на Студената война поставя на изпитание не толкова принципите на политическо поведение, колкото методите и средствата, които се използват. През последното десетилетие на XX в. рухва формирания с времето модел за “по-големия и по-малкия брат” и за “братята-славяни”, върху който се изграждат руско-българските отношения. Този период преминава под знака на активния nihilизъм в България и на неприятната изненада и разочарование в Руската федерация. Взаимният отказ от активни политически контакти и конкретни икономически споразумения (освен

подписания през 1992 г. двустранен договор) води до катастрофални за българската икономика резултати. Постепенно отношенията София-Москва се връщат в далечното време от края на XIX в., когато икономическата деинтересираност на Русия я поставя в края на списъка от икономически партньори на България. Разликата оттогава обаче е във факта, че през последния близо половин век българската икономика е изградена по руски образец, което я прави зависима от суровини и резервни части от Федерацията. Не може да се подмине и обстоятелството, че икономическият вакуум в Русия и постсъветското пространство бързо се запълва от транснационалните компании и фирми от цял свят.

Преминали през катарзиса на разбитите илюзии и суровите реалности, в началото на XXI в. руско-българските отношения имат възможност да се развиват върху нова основа. Актите на 11 септември 2001 г. стартираха новата визия за света, поставиха новите задачи и преразпределиха глобалното пространство съобразно новия враг на човечеството – тероризма. Общият враг обединява, но също така дава възможност да се очертаят нови алтернативи в двустранен план. Създават се реални условия да се наруши дихотомната зависимост “малка-голяма” държава. Новите-стари играчи в международните отношения (Европейския съюз и НАТО) очертават и новите акценти в глобалното пространство и съответно новите външнополитически приоритети на България и Руската федерация.

Предприсъединителните препятствия, които София упорито и последователно преодолява през последните години, я утвърждават като верен съюзник на НАТО и САЩ в умиротровителните мисии в различни точки от света. Приемането ѝ на 2 април 2004 г. за равноправен член на Североатлантическия пакт, както и последния етап преди членството ѝ в Европейския съюз, превръща България в активен, елемент от световните промени. Освен това новите позиции на София ѝ дават възможност на качествено нова основа да развива отношенията си с Москва. Оптимизмът в тази посока може да се търси в промяната на външнополитическите

приоритети на Федерацията. С идването на Владимир Путин на власт, Москва цялостно променя визията и акцентите. Русия встъпва в активно сътрудничество с Европейският съюз и НАТО. Нещо повече, тя се превръща в техен стратегически партньор, което дава основания да се търсят и общите допирни точки с България.

Евроатлантическите приоритети на София и обречената на евроатлантическо сътрудничество Москва са тази основа, върху която могат да се осъществяват бъдещите взаимоотношения между тях. Доказателство за засиления двустранен интерес през последните години са многобройните делегация от разнообразен ранг и характер, които обсъждат и подписват документи от двустранен интерес. През този период се забелязва и този елемент, който отсъства в отношенията България-Русия в миналото – стремеж към равноправен диалог, в който надделява не толкова историко-емоционалната рефлексия, колкото прагматичната заинтересованост. Вариантът на двустранно, ориентирано към взаимния интерес, сътрудничество, е безалтернативно. Това е единствения начин не толкова да докаже незаменимостта, колкото да се създадат условия за намиране на адекватни решения в глобализиращия се свят, в който всяка една от държавите от постсъветската система трябва да намери своето достойно място.

* * *

За 125 години дипломатически отношения България и Русия преминават през сложните катаклизми на политическото и военното противопоставяне, на натрапеното идеологическото единство и на общността на славянските “парадигми”. Политическите модели и дипломатическите действия очертават многопластовите, изпълнени повече с изненади, отколко с предсказуемост, отношения между двете държави. Географските параметри са предопределили общото минало, което с дистанцията на времето придобива формата на плътно затворен шкаф, от който само от време на време се изважда даден факт или явление, необходим да докаже или

опровергае дадена политическа теза. Неустойчивото настояще все повече се нуждае не толкова от минали проблеми, колкото от адекватни решения на очертаващи се бъдещи катаклизми. В епоха, когато националните проблеми са тясно преплетени с глобалните процеси, алтернативата пред политическия елит на България и Русия е една – прагматизъм в регионалните параметри на глобалните проблеми.

ЛИТЕРАТУРА

Афанасьев, Ю. Опасная Россия. Москва, 2001

Дюлгерова, Н. Българо-руските отношения в контекста на световните и регионални конфликти – В Международни отношения, 1998, 5, с.77-85.

Дюлгерова, Н. Европейското направление във външнополитическата доктрина на Русия след Студената война. - В: XXI век - наследство и перспективи, Варна, 2002, с. 245-254

Дюлгерова, Н. Русия в глобализиращия се свят - В: Научен албанах. Глобализацията и новата роля на държавата. Варна, 2002, кн. 4, с.67-72

Дюлгерова, Н. Руски щтрихи към източния въпрос 1894-1904. (Амбиции и планове на имперската дипломатия). София, 1997, II изд. 1999

Фьодоров, В. Цуладзе, А. Эпоха Путина, Москва, 2003

Уткин, А. Меровой порядок ХХС века Москва, 2002

Dawisha K., Parrott B. Russia and the New States of Eurasia, Cambridge, 1994

Bachmetieff dans la vie politique de la Bulgarie (1897-1905) - Bulgarian Historical Review, 1992, 3, p. 31-48

Dyulgerova, N. The Russian Doctrine for the Eastern Question - www.vfu.bg

Goodby, J.E. Europe Undivided: The New Logic of Peace in U.S. – Russian Relations., Washington, 1998

Hoesch, E. Geschichte der Balkanlaender. Von der Fruehzeit bis zu Gegenwart. Muenchen, 1977.

Le Donne, J. The Geopolitical Context of Russian Foreign Policy: 1700-1917. – Acta Slavica Japonica. Journal of Slavic Research Center Hokkaido University, 1994, No 6, p. 1-17.

Lederer, I. J. Russia and the Balkans.-Russian Foreign Policy. Edites by I.ederer. New Haven and London, 1968

Rutland, P. Putin's levitanion act. – In: Russia and Eurasia Review Volume 1, Issue 1, June 4, 2002

Seton-Watson, H. The Russian Empire 1801-1917.Oxford, 1967